

Lojdová, Kateřina

Výzkumný postup

In: Lojdová, Kateřina. *Zvol si mou cestu! : edukační aktivity subkultury freeganů ve veřejném prostoru*. Vydání 1. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 39-51

ISBN 978-80-210-7478-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132945>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6 Výzkumný postup

Cílem metodologické kapitoly je umožnit transparentní pohled na způsob získání poznatků v této práci. Zajisté není tento popis transparentní zcela, neboť není možné uvést všechny aspekty realizovaného výzkumu. Popíšeme však jeho hlavní komponenty, skrze které si může čtenář udělat představu o kvalitě sebraných dat, na nichž stavíme poznatky v této práci.

Výzkum subkultur stojí v popředí zájmu autorky již od roku 2007. Její první výzkumný projekt byl zaměřen na socializaci do subkultury skinheads (Lojdrová, 2008). Výsledky výzkumu o socializaci do subkultury skinheads se rozhodla autorka prohloubit v disertačním projektu. Pokračovala tedy ve sběru dat v subkultuře skinheads a punks. Z výzkumu vyvstala další témata, například hodnotová orientace v subkultuře punks (Lojdrová, 2011). Třetí zkoumanou subkulturou byla subkultura freeganů, u které se autorka v původním výzkumném designu také zaměřila na socializaci a hodnotovou orientaci. V průběhu výzkumu však vzešlo téma zcela nové a nosné pro pedagogické vědy – edukační aktivity subkultury ve veřejném prostoru. V souladu s metodologií kvalitativního výzkumu byla tedy výzkumná otázka v průběhu sběru dat přeformulována. Výzkumná otázka zněla: *Jak využívají freegani veřejný prostor k edukaci?*

Realizovaný výzkum řadíme k explorativnímu typu výzkumu. Explorativní studie si kladou za cíl prozkoumat neznámou strukturu jevu, definovat hypotézy, otázky, nebo dokonce navrhnout teorii a připravit tak půdu pro další výzkum (Hendl, 2005).

Za účelem prozkoumání neznámých jevů je vhodné realizovat terénní výzkum v přirozených podmínkách a pokusit se o vytvoření holistického obrazu o zkoumaných jevech. K tomu je třeba analyzovat různé typy textů a výpovědí. Protože tato charakteristika výzkumu odpovídá realizaci kvalitativního výzkumu dle Creswella (Creswell In Hendl, 2005), byl zvolen kvalitativní výzkumný postup. Kvalitativní výzkum subkultur má téměř stoletou tradici, navazuje totiž na první výzkumy subkultur realizované ve 20. letech 20. století na Chicagské škole.

Kvalitativní výzkum je vhodné využít ke zkoumání jevů, o kterých toho ještě mnoho nevíme (Švaříček & Šedová, 2007). Proto je kvalitativní výzkum výzkumem pružným, který umožňuje provádět „kroky zpět“ ve smyslu reformulace výzkumných otázek, doplnění výzkumných metod či rekonstrukce výzkumného vzorku. Realizovaný výzkum je příkladem řady kroků „tam a zpět“, neboť zkoumané téma bylo na počátku zcela neznámé a bylo třeba utvářet výzkumný design paralelně s novými poznatky, které se v něm objevovaly.

Vzhledem k dosavadní neprobádanosti jevu bylo třeba vstoupit do terénu, ve kterém se vše odehrává. Zvolen byl proto etnografický výzkumný design. Etnografický design slouží k vytvoření holistického obrazu o nějaké skupině a její kultuře. Etnografie se zaměřuje na kulturu skupiny lidí v sociální interakci (Wolcott, 2008). Výzkumník se snaží porozumět dění ve skupině a sledovat jednotlivé aktivity jejích členů. K tomu slouží zejména pozorování a rozhovory. Etnografická studie je typická delším pobytem výzkumníka v terénu, pružnou výzkumnou strategií a zaznamenáváním pozorovaného (Hendl, 2005).

Realizovaný výzkum naplňoval etnografické charakteristiky ve všech třech bodech. Při studiu subkultury freeganů strávila autorka v terénu téměř rok. Výzkumná strategie se neustále přetvářela ve vztahu k novým poznatkům, které umožňovaly výzkum specifikovat a prohloubovat. Bylo použito více zdrojů dat, což je pro etnografii typické. Součástí datového korpusu byly také terénní poznámky.

Etnografie je někdy mylně prezentována jako zkoumání vzdáleného, nebezpečného a nepřístupného (Nedbálková In Švaříček & Šedová, 2007). Můžeme zkoumat kulturu vzdáleného, ale i kulturu důvěrně známého (Wolcott, 2008). Mnohdy se přitom jedná jen o jiný pohled na prostředí každodennosti. Zkoumaný prostor často není městským undergroundem, ale může jít např. o nejrůšnější ulice. V kontextu každodennosti se nám tyto jevy mohou zdát banální a neproblematické, ale v kontextu kvalitativního výzkumu se v nich odkrývá naprosto neznámý svět. Jakmile začneme „dekódovat“ mozaiku událostí, uvědomíme si svou neznalost a podíváme se jejím prvkům. Přestože subkultury jsou útvary relativně uzavřenými, jejich veřejné aktivity se odehrávají v otevřeném prostoru. Subkultury tak jsou součástí společnosti ve větší míře, než se může zdát na první pohled.

Získání odpovědi na výzkumnou otázku může přispět k rozšíření vnímání edukační reality mimo vzdělávací instituce a k porozumění různorodosti podob edukace a edukačních aktérů. V neposlední řadě výsledky vykreslují subkulturu freeganů v neobvyklém světle edukačních aktivit. Publikace také otevírá nové způsoby uvažování o edukaci, které dotvářejí mozaiku edukační reality v současnosti.

6.1 Volba informantů

Informanty nazýváme osoby, od kterých získáváme data. Zatímco pro kvantitativní výzkum se běžně užívá pojem „respondent“, v kvalitativním výzkumu se ustálil pojem „informant“, který odkazuje k hloubkové informaci získané od participanta ve výzkumu.

Kritéria pro volbu informantů v subkultuře freeganů byla dvě: sebeidentifikace se subkulturou a pravidelné interakce s dalšími členy subkultury. Kritériem interakce bylo zvoleno proto, aby výzkum směřoval do sociálních skupin na pozadí subkultury, tedy do tradičního pojetí subkultur. Virtuální podoba subkultury se

do výzkumu promítla sekundárně. Sběr dat v subkultuře probíhal od října 2011 do června 2012. Webový obsah související se subkulturou byl sledován do května 2013.

Výzkumný vzorek představujeme v tabulce 4, která uvádí přehled informantů dle vybraných demografických ukazatelů: pohlaví, věku, vzdělání a zaměstnání.

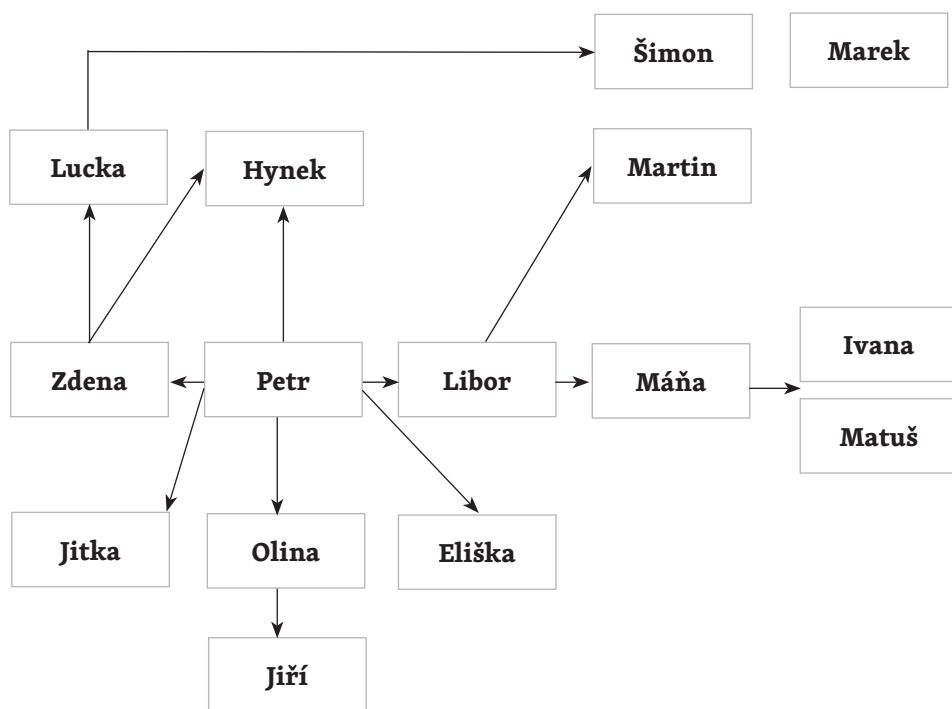
Tabulka 4

Výzkumný vzorek dle demografických kritérií

Jméno	Pohlaví	Věk	Dosažené vzdělání	Zaměstnání
Eliška	žena	26	VOŠ	pracuje ve zdravé výživě
Hynek	muž	33	VŠ	pracuje jako lektor angličtiny
Ivana	žena	22	SŠ	studuje VŠ humanitního zaměření
Jiří	muž	23	VŠ	studuje postgraduální studium humanitního zaměření
Jitka	žena	29	VŠ	pracuje jako nezávislá editorka
Libor	muž	23	SŠ	studuje VŠ humanitního zaměření
Lucka	žena	-	SŠ	pracuje ve zdravé výživě
Máňa	žena	21	SŠ	studuje VŠ humanitního zaměření
Matuš	muž	23	SŠ	studuje VŠ přírodovědného zaměření
Marek	muž	22	SŠ	studuje VŠ humanitního zaměření
Martin	muž	23	SŠ	studuje VŠ přírodovědného zaměření
Olina	žena	25		studuje VŠ přírodovědného zaměření/pracuje jako lektorka environmentálních programů
Petr	muž	25	VŠ	pracuje na částečný úvazek v IT
Šimon	muž	39	SŠ	pracuje v neziskové organizaci zaměřené na ekologii
Zdena	žena	28	VŠ	pracuje v neziskové organizaci zaměřené na ekologii/ studuje postgraduální studium humanitního zaměření
Celkem	15 informantů			

Zdroj: autorka

Kromě tabulky můžeme vztahy mezi informanty zobrazit grafickým schématem. V subkultuře freeganů se naplno vyjevil potenciál vzorkování sněhovou koulí. Technika sněhové koule se často používá ve výzkumech, kde neznáme velikost základního souboru a kde je získání informantů obtížné. V nulté fázi získáme kontakt na osobu, která zná někoho ve zkoumaném prostředí a může ho nominovat pro výzkum. Pokud nominovaný souhlasí s výzkumem, následuje první fáze, v níž informant kromě výzkumných dat poskytne nominaci kandidátů do další fáze. Celý proces se tak opakuje až do dosažení saturace (Miovský, 2003), tedy do okamžiku, kdy se získaná data opakují. Na začátku se podařilo kontaktovat klíčovou osobu v subkultuře freeganů – Petra. Sněhová koule se pak rozvinula paralelně několika směry a vzorek se rychle rozrůstal. Strukturu vzorku ukazuje obrázek 3.

Obrázek 3. Výzkumný vzorek dle sněhové koule.

Vysvětlivky: Na výzvu k zapojení se do výzkumu reagoval Petr, který poskytl kontakty na další členy subkultury. Marek se přihlásil na základě přímého oslovení e-mailem.

Výzkumný vzorek má svá specifika, která jsou dána rozvinutím sněhové koule od klíčového informanta – Petra. Stávající vzorek je výsledkem přirozeného dlouhodobého procesu, který umožnil sesbírat ve většině případů hloubková data.

6.2 Vstup do subkultury

Pro vstup do subkultury jsem nejčastěji volila kontakty přes gatekepeery, tj. vrátané, kteří symbolicky i doslovně střeží vstup do konkrétního zkoumaného prostředí (Švaříček & Šedová, 2007). Do subkultury freeganů jsem vstoupila přes jednoho gatekeepera, který byl zároveň informantem číslo 1. Od něho se odvíjely kontakty na další členy subkultury.

V kvalitativním výzkumu se často uvažuje o výzkumníkovi jako o jednom ze samotných nástrojů kvalitativního výzkumu. Kvalitativní výzkumník není jen nástrojem sběru dat, nýbrž aktivním prvkem, který s informanty vyjednává kontextuálně zakotvené významy (Denzin & Lincoln, 2003). Je zřejmé, že charakteristiky kvalitativního výzkumníka ovlivňují kvalitu sebraných dat. Je proto korektní uvést roli, ve které kvalitativní výzkumník do terénu vstupuje. Kvalitativní výzkumník může vstupovat do terénu v rozmanitých rolích: jako vědec, terénní pracovník, novinář, umělec, esejista atd. (Denzin & Lincoln, 2003). Do terénu jsem vstoupila v roli vědce a celý výzkum se snažila koncipovat jako vědecký. Tímto se snažím reagovat na kritiku kvalitativního výzkumu jako měkkého výzkumu či žurnalistického psaní. Švaříček a Šedová (2007) dále uvádějí čtyři role výzkumníka ve vztahu k terénu: cizinec, návštěvník, zasvěcený, domorodec. Do subkultury freeganů jsem vstoupila jako cizinec, tedy neznámý člověk. Časem se ze mě ale stal návštěvník, tedy člověk, kterého informanti znají a který přichází do subkultury opakovaně.

Role cizince může zvyšovat riziko nedůvěry informantů. To se mi podařilo snížit vstupem do subkultury skrze gatekeepera, tedy zprostředkovatele dalších kontaktů. Gatekeeperem byla důvěryhodná osoba se silnou pozicí ve skupině. K otevřenosti informantů dle mého názoru přispěla také anonymizace informantů, generační blízkost informantů a výzkumníka, respektující přístup a pohlaví výzkumníka. Domnívám se, že výzkumníka – ženu – vnímají informanti v uzavřených subkulturách jako méně ohrožující. Jejich otevřenost a ochota ke spolupráci proto byla vysoká.

Etnografický výzkum se odehrává v terénu, do kterého výzkumník vstupuje opakovaně. Tímto terénem byly kluby, restaurační zařízení, soukromý i veřejný prostor. Vstup do osobního prostoru informantů dle mého názoru přispěl k větší otevřenosti informantů. Oba rozhovory konané v domově informantů patří k těm nejdelším. Zároveň se otevřel prostor pro nahlédnutí do privátního světa informantů, který byl plný artefaktů relevantních pro subkulturu. Nad některými (knihy, plakáty, televize) se rozvinula diskuse. V neposlední řadě byl výzkum realizován ve veřejném prostoru. V těchto případech jsem do terénu nejčastěji vstupovala přes informanta, se kterým jsem již realizovala rozhovor, dále pak „bez pozvání“ a jednou jsem vstoupila do akce v roli experta. Poslední zmíněná role se týkala festivalu *Jeden svět*, kde jsem byla součástí diskusního panelu k filmu *Taste the Waste (Z popelnice do lednice)*. V ostatních případech mě informanti v terénu představili jako výzkumníka.

Etickým standardem výzkumů v současnosti je informovaný souhlas participantů ve výzkumu (Flick, 2007). Všichni informanti byli seznámeni s tématem a účelem výzkumu. Poté byli ujistěni o anonymitě své osoby ve výzkumu. Anonymizace neznámá jen změnu jména. Je třeba s daty nakládat tak, aby informant nebyl rozpoznatelný podle jiných znaků (například údajem, že je ředitelem organizace X). Snažila jsem se tedy s daty nakládat v duchu skutečné anonymizace informantů, přestože někteří informanti ze subkultury freeganů na anonymizaci netrvali¹⁷. Po těchto základních informacích byli informanti požádáni, aby se vyjádřili, zda s účastí ve výzkumu souhlasí. Žádný z oslovených participantů neodmítl účast ve výzkumu.

Dalším parametrem etického přístupu k informantům je neintervenovat do situace participantů výzkumu. Výzkum je však vždy určitou formou intervence, která ovlivňuje a proměňuje kontext, v němž se odehrává. Ve výzkumné praxi se tento princip promítá do nepoškozování participantů a respektování jejich zájmů (Flick, 2007).

V neposlední řadě je také etické zachovat určitou míru diskrétnosti ve vztahu k participantům výzkumu. Výzkumník nemůže očekávat, že se mu informanti zcela otevrou a vyjeví nejintimnější informace. Navíc tyto informace mnohdy ani nejsou nezbytné pro realizovaný výzkum. Výzkumník by měl znát limity toho, co potřebuje vědět (Flick, 2007).

Přestože jsme etické parametry výzkumu diskutovali, ve vztahu k participantům vyvstalo několik etických dilemat. Tato dilemata poodhalují skutečnou roli výzkumníka v terénu a vnášejí další otázky do etiky realizovaného výzkumu.

6.3 Etická dilemata realizovaného výzkumu

Jak uvádí Wolcott (2008), etnografie generuje fascinující etická, metodologická a filozofická dilemata. Těm etickým se budeme věnovat v této kapitole. Z charakteru realizovaného výzkumu vzešlo několik dilemat, o kterých můžeme uvažovat také jako o etických dilematech kvalitativního výzkumu obecně.

V prvním dilematu se otevírá téma **autenticita versus politická pozice**. Autenticita znamená, že výzkumník je v terénu sám za sebe, vyjadřuje své názory a pocity a je sám sebou. Politická pozice naopak znamená neotevření sebe sama ve vztahu k participantům. Výzkumník v tomto případě nedává najevo, co si o tématu skutečně myslí. Moje role se blížila spíše politické pozici než autenticitě, protože jsem vystupovala v roli vědce. Pro informanty jsem tedy nebyla autentickým partnerem, protože mým cílem nebylo vyjadřovat osobní stanoviska ani konfrontovat informanty s jinými skutečnostmi. Domnívám se, že pokud není výzkumník domorodcem ve zkoumaném prostředí, zaujímá politickou pozici různé intenzity.

17 Anonymizováno bylo například i jméno psa jednoho z informantů.

Druhé dilema označuje vztah výzkumníka ke zkoumané realitě. Výzkumník může být **insider nebo outsider**. Pozice insidera či outsidera zde není zkoumána na vstupu, nýbrž v procesu výzkumu, a zejména po jeho ukončení. Insider je někdo, kdo se výzkumem nechal ovlivnit, outsider naopak zůstal neovlivněn. V průběhu analýzy dat jsem zjistila překvapující věc. Totiž, že objektem edukačních aktivit subkultury freeganů jsem i já sama. Z poznámek některých freeganů vyplynulo, že jejich cílem je ze mě učinit insidera: „*Proto tady s tebou jsem. Protože třeba to tebe taky nějak ovlivní, protože já v hloubi duše si myslím, doufám, že tě to třeba nějak ovlivní*“ (Petr). Výzkumník může mít silné rezistentní strategie proti subkultuře, může vstoupit i do kontrapozice, ale v důsledku je svým intenzivním kontaktem s terénem ovlivněn vždy. Obzvláště to platí pro terénní výzkum. Podle Simpsona „neděláme terénní výzkum, on dělá nás“ (Simpson In Švaříček & Šedová, 2007). Proto, kdyby se mě Petr zeptal, zda mě ovlivnil, odpověděla bych mu kladně. Přestože se ze mě nestal člen subkultury, subkultura mi otevřela prostor pro přemýšlení a tvorbu názorů.

Třetí dilema konceptualizuje pohled výzkumníka na participanty výzkumu. Ti mohou být nahlíženi jako **objekty nebo jako partneři**. V tradičním naturalistickém přístupu jsou participanti spíše objekty výzkumu, kdežto v postmoderních směrech je na participanty nahlíženo jako na partnery, kteří rozumějí cílům výzkumů a pomáhají výzkumníkovi organizovat výzkumný plán (Denzin & Lincoln, 2011). Přestože přístup výzkumnice byl nastaven přátelsky, tykáním a diskusemi i nad rámec výzkumu (mimo diktafon), o skutečně partnerském vztahu, jak ho popisují Denzin a Lincoln, hovořit nelze. Svět informantů a akademický svět se neprotnul. Svědčí to o zachování formálního rámce výzkumu a s ním souvisejících rolí, které zůstaly v rovině pracovní a neposunuly se do roviny přátelské.

S přístupem výzkumníka k participantům souvisí také ovlivňování zkoumaných jevů. Zkoumané jevy mohou probíhat **samovolně**, nebo je výzkumník může nějakým způsobem **stimulovat**. Zkoumané jevy mohou být výzkumníkem stimulovány například otázkami či odměnou. V pozorování jsou sledovány jevy, které probíhají spíše samovolně, zatímco rozhovor je vždy nějakou stimulací, zejména skrze kladení otázek. Ve výzkumu jsou zachyceny jak jevy, které proběhly samovolně (např. cesta na kontejner), tak i jevy, které výzkumník stimuluje (například kladení otázek v terénu, jejichž odpovědi jsou součástí terénních poznámek). Otázkou zůstává, nakolik výzkumník procesy stimulace zkoumanou realitu přímo ovlivňuje. Často diskutovaným etickým aspektem výzkumu je také odměňování informantů. V realizovaném výzkumu byla účast informantů dobrovolná a informanti nebyli motivováni finanční odměnou. Materiální odměnou bylo pouze zaplacení útraty za informanta v restauraci, které však neproběhlo ve všech případech. Nicméně o této formě odměny nebyli informanti obeznámeni předem. Sloužila spíše jako symbolické poděkování.

Výzkumník v průběhu výzkumu osciluje v těchto dilematech. Vhodné je tato i další dilemata reflektovat a zvažovat je jak v etické dimenzi ve vztahu k informan-

tům, tak i v etické dimenzi ve vztahu k odbornému publiku, o což se pokusila tato kapitola.

6.4 Metody sběru dat

Kvalitativní výzkum ze své podstaty využívá více metod (Denzin & Lincoln, 2003). Stejně tak etnografický výzkum je založen na rozmanitosti metod. Chceme-li porozumět nějakému jevu hloubkově, pak se jeví jako nezbytné využít různé zdroje dat, které máme k dispozici. V rámci výzkumu byly zvoleny tyto metody: polostrukturovaný rozhovor, zúčastněné pozorování a tvorba terénních poznámek, analýza webového prostředí spojeného se subkulturou a souvisejících vizuálních materiálů. V etnografii se někdy metody sběru dat zastřešují pojmem „zúčastněné pozorování“ a zahrnují vše, co výzkumník v terénu dělá. V tomto širokém smyslu se pod pojmem interview skrývá běžná konverzace i strukturovaný rozhovor (Wolcott, 2008). V provedeném výzkumu však metodu rozhovoru odlišujeme od zúčastněného pozorování, protože je pro nás hlavní metodou sběru dat. Rozhovor je typickou kvalitativní výzkumnou metodou. Umožňuje, aby každý participant ve výzkumu hloubkově interpretoval zkušenosti, které má se zkoumaným jevem (Charmaz, 2006).

V subkulturě freeganů bylo realizováno 15 rozhovorů. Jeden rozhovor trval průměrně 90 minut, některé rozhovory trvaly déle než 120 minut. Po některých rozhovorech následovala diskuse mimo záznamové zařízení. Polostrukturovaný rozhovor je oproti strukturovanému rozhovoru pružnější, výzkumník může měnit pořadí otázek i modifikovat slovník. Od informantů jsou získána specifická data a každý rozhovor je unikátní (Merriam, 2009). V průběhu výzkumu bylo několikrát proměněno tazatelské schéma. Do rozhovoru byly přidávány otázky na témata, která se začínala nasytovat v paralelně probíhající analýze dat. S postupujícím výzkumem se tištěné tazatelské schéma stalo pro výzkumníka méně důležité. Rozhovory dále probíhaly bez tištěného schématu, což pozitivně ovlivnilo atmosféru rozhovoru.

Další výzkumnou metodou bylo zúčastněné pozorování. V sociálních vědách je pozorování považováno za fundamentální metodu, která se uplatňuje i ve výzkumech založených jen na rozhovorech, kde se pozorování využívá k zaznamenání neverbální komunikace (Denzin & Lincoln, 2003). Pozorování tedy proběhlo i v průběhu sběru rozhovorů. Pozorování se v kvalitativním výzkumu typicky odehrává v přirozeném prostředí informantů, a výzkumník tak může nahlédnout do jejich světa. Naturalistické pozorování je integrální součástí etnografické terénní práce (Denzin & Lincoln, 2011).

Zúčastněné pozorování, ke kterému byly sebrány terénní poznámky, se v subkulturě freeganů týkalo pěti typů aktivit:

- a) Výjezdy na kontejner – cesta spolu s členy subkultury ke kontejneru s ovocem a zeleninou u hypermarketu (20. 11. 2011);

- b) Společné veganské vaření na privátu – společná příprava ovoce a zeleniny z kontejneru na privátu informantů (20. 11. 2011);
- c) Infostánek – promítání filmu *Pozemšťané* na Masarykově ulici a rozdávání letáků (1. 2., 8. 2. a 15. 2. 2012);
- d) *Veganfest* – přednášky, diskuse, promítání filmů (od 1. 2. 2012 do 1. 3. 2012);
- e) Veganské vaření v infoshopu *Pelech*: 7. 2. 2012 náhražky masa, 14. 2. 2012 náhražky vajec;
- f) Festival *Jeden svět* – diskuse nad filmem *Taste the Waste* (21. 3. 2012).

Ukázka terénních poznámek z těchto aktivit je v tabulce 5.

Tabulka 5

Ukázka terénních poznámek

20. 11. 2011

Vzduch je čistý, proto vyběháme směrem k velkému zelenému kontejneru. Vylezeme na rampu a Petr hned skočí do kontejneru. „Jak ti můžu pomoci?“, ptám se. „Skoč do kontejneru, rychle“, říká Petr. Uvědomuji si, že jsem u kontejneru jako pěst na oko a skáču dovnitř. Pod nohama máme hromady ovoce a zeleniny. Kontejner je naplněn asi do poloviny. Petr už přebírá kousky a hází je do krosny. Záhy se taky přidávám. Vybíráme banány, o ty je prý na privátu velký zájem a hned se po nich slehne zem, pomeranče, mrkve, bílé ředkve, květáky, papriky, jablka, rajčata a další. Na rajčata má Petr připravenou krabičku, aby se mu cestou nerozmačkala. Pod botou mám mango, je na něm otisk mojí podrážky, ale to nevadí, беру ho. Některé kusy jsou měkké, nic ale není vyloženě shnilé nebo plesnivé. Možná v nižších vrstvách, do kterých se ale nedostaneme. Pach v kontejneru není nepříjemný, ale je z něj patrné, že se jedná o kontejner s ovocem a zeleninou.

Zdroj: autorka

Terénní poznámky mají být charakteristické hustým popisem každodenních zkušeností jedinců a způsobu interakcí (Hendl, 2005). V případě realizovaného výzkumu měly poznámky charakter deníku z pohledu výzkumnice. Tento deník obsahoval hustý popis reality, ale také subjektivní rovinu výzkumnice – myšlenky, pocity atd. Terénní poznámky nejsou fotografickým otiskem reality. Zúročuje se v nich naše vzdělání, nabyté vědění, zkušenosti, emoce, sympatie a antipatie. Tato partikulárnost je součástí terénních poznámek. Výzkumník by si jí ale měl být vědom a jeho perspektiva by pak měla být zřejmá i pro čtenáře (Nedbálková In Švaříček & Šedová, 2007). Terénní poznámky pro mě byly svébytnou interpretací, nebyly proto kódovány, nýbrž přímo využity při psaní výzkumné zprávy.

V neposlední řadě byla využita analýza webových stránek a vizuálních materiálů subkultury freeganů. „Analýza fotografií, webových stránek i virtuální reality

je součástí vizuální sociologie, která začíná s postpozitivistickou tradicí ve společenskovědním výzkumu“ (Denzin & Lincoln, 2003, s. 50).¹⁸ V realizovaném výzkumu byly analyzovány webové stránky organizací, ve kterých se angažují členové zkoumaných subkultur.

Bylo přirozené rozšířit vzorek o analýzu webových stránek organizací, ve kterých se freegani angažují. Součástí vzorku se tak staly webové stránky *Kolektivu pro zvířata*, dále *Veganfestu* a *Veganské kuchařky* na Facebooku. *Kolektiv pro zvířata* je organizací, ve které bylo zapojeno hned několik informantů. O *Veganfestu* a *Veganské kuchařce* informanti v rozhovorech hovořili, proto bylo vhodné tyto webové stránky do vzorku zahrnout. V organizacích jako *Food not Bombs*, *Nesehnutí*, *Společnost pro fair trade* se angažoval zpravidla jeden informant, proto nebyly stránky těchto organizací do vzorku zahrnuty. Webové stránky také obsahují řadu vizuálních materiálů, které mohou být šířeny i ve fyzickém veřejném prostoru. Z těchto materiálů se staly součástí analýzy letáky, samolepky, trička.

6.5 Analýza dat a tvorba teorie

Kvalitativní výzkum je velmi kreativní a interpretativní. Neprobíhá tak, že výzkumník shromáždí jen empirická data a jednoduše sepíše zjištění. „Kvalitativní interpretace jsou konstruované. Smysl dává datům výzkumník. Neexistuje jedna interpretační pravda. Každá komunita má kritéria pro interpretaci a hodnocení dat“ (Denzin & Lincoln, 2003, s. 37). Podstatou kvalitativního výzkumu je indukativní postup, tzn. metoda usuzování, v níž závěr obsahuje informaci, která přesahuje informace empirického původu ve východisku. Díky tomu dokážeme vytvářet obecné zákony (Švaříček & Šedová, 2007).

Veškerá sebraná data byla analyzována kvalitativně. Těžištěm celého výzkumu je analýza dat z 15 hloubkových rozhovorů a analýza webových stránek a vizuálních materiálů. K analýze bylo použito otevřené kódování.

Otevřené kódování je procesem označování jevů v datech, tedy jejich konceptualizace (Strauss & Corbinová, 1999). Termín „kódování“ je zavádějící, neboť odkazuje k mechanické činnosti. Kódování v kvalitativním výzkumu má k mechanickému úkonu velmi daleko. Směřuje k vytvoření teorie, což je popis vzorce v datech (Auerbach & Silverstein, 2003). V zakotvené teorii je otevřené kódování jedním ze tří kódovacích postupů. Nicméně otevřené kódování může být použito i mimo design zakotvené teorie jako jeden ze základních způsobů analýzy kvalitativních dat. Otevřené kódování je hlavním analytickým postupem realizovaného výzkumu.

18 Postpozitivistickou tradicí můžeme spojit se 70. a 80. lety 20. století, kdy byl kvalitativní výzkum velkým tématem. Denzin a Lincoln (2011) dokonce píší o válce paradigmat.

V analýze dat byly použity tři typy kódů. Prvním z nich jsou **in vivo kódy**, což jsou výrazy, které užívají sami respondenti a zároveň slouží jako kódy (Švaříček & Šedová, 2007). Jako in vivo kódy slouží nálepky, které svým činům informanti sami přidělovali, například výrok „nazveme to sběračstvím“ (Jiří) byl takto doslovně zakódován. Jedná se tak o situace, které „kódovali“ sami informanti. Jako in vivo kódy byly vybrány výroky, které informanti běžně užívali a které realitu vystihovaly lépe než kód autorky.

Druhý typ kódů byl nazván jako **deskriptivní kódy**. Jedná se o kódy s nízkou mírou indukce, které slouží spíše k organizaci dat a pojmenování identifikačních charakteristik. Například: *vegetariánství*, *veganství*. Dle Švaříčka a Šedové (2007) je to typ kódů zatížený vysokou neproduktivností. Výzkumník nejde hlouběji pod povrch sdělení. Pokud by tyto kódy převládaly, výzkum by nepřinesl žádná nová zjištění. Nicméně ve velkém množství dat mohou být tyto kódy orientačními body v datech.

Třetím typem jsou kódy, které mají otevřené kódování generovat nejčastěji. Ty byly pojmenovány jako **induktivní kódy**. Induktivní kódy výrok jen nereprodukují, nýbrž mu přidělují „přidanou hodnotu“. K tvoření takových kódů pomáhají otázky: *Co? Kdo? Proč? Jak? Kde? Kdy? Pomocí čeho?* apod. (Švaříček & Šedová, 2007). Kódování bylo realizováno ručně, metodou papír-tužka (Švaříček & Šedová, 2007). Ukázkou otevřeného kódování ilustruje tabulka 6.

Tabulka 6

Ukázka otevřeného kódování

Citace v rozhovoru	Přidělený kód
„A prostě tím pádem jsem to roznesl vlastně do našeho okolí.“ (Petr)	Já jako hlásná trouba
„Člověk je neustále omezenej, svázaněj, že musíš platit telefon a nájem.“ (Lucka)	Svoboda v materiálních okovech
„Tenhle život, prostě takový cestování, jestli budu tady, že jsem chtěla dokončit školu.“ (Jitka)	Dilema kočovat vs.usadit se

Zdroj: autorka

Dalším krokem byla kategorizace kódů. V procesu analýzy se vyskytly stovky kódů, které bylo třeba utřídit. Kategorizace je procesem seskupování pojmů, které se zdají příslušet stejnému jevu (Strauss & Corbinová, 1999). Ve výzkumu se konstituovaly čtyři stěžejní kategorie: **cíle, obsah, prostředky a cílová skupina edukačních aktivit subkultury freeganů**.

Tyto kategorie pak vytvořily kostru analytického příběhu. Ta je konceptualizací popisného příběhu o ústředním jevu výzkumu (Strauss & Corbinová, 1999). Pro účely této publikace byly tyto kategorie přeformulovány do atraktivnějších názvů

kapitol. Cílům a obsahu odpovídá kapitola *Jakou cestu?*, která odkrývá obsah subkultury a popisuje, čeho chtějí freegani ve veřejném prostoru dosáhnout. Kapitola *Jakými prostředky nabízejí freegani svou cestu?* odhaluje prostředky, kterými freegani šíří svůj obsah a chtějí dosáhnout svých cílů. Kapitola *Komu nabízejí freegani svou cestu?* pak vypovídá o publiku edukačních aktivit freeganů.

6.6 Kritéria kvality výzkumu

V poslední kapitole metodologické části se zaměříme na kritéria kvality realizovaného výzkumu. Kritéria kvality lze v kvalitativním výzkumu pojímat různě. Zde popíšeme teoretickou citlivost výzkumníka, validitu a reliabilitu výzkumu.

Teoretická citlivost výzkumníka je schopnost rozlišovat jemné detaily ve významu údajů (Strauss & Corbinová, 1999). Jelikož je výzkumník „výzkumným nástrojem“ v kvalitativním výzkumu, je teoretická citlivost jedním z význačných kritérií kvality. Jedním kritériem teoretické citlivosti je literatura. Studium odborné literatury posunulo téma do diskursu veřejné pedagogiky. Dále to jsou profesní a osobní zkušenosti. Díky pětiletému trvání výzkumu se mohla autorka věnovat intenzivně studiu teorie i výzkumu v terénu. Obrovským přínosem byla samotná analýza, která nejen postupně téma prohlubovala, ale také zvyšovala teoretickou citlivost výzkumníka.

V kritériích kvality má své nezastupitelné místo validita a reliabilita. Validita neboli platnost je míra, v jaké vysvětlení přesně reprezentuje sociální jevy, o kterých hovoří. Reliabilita neboli spolehlivost odkazuje ke stupni konzistence, s jakým různí pozorovatelé nebo ten stejný pozorovatel zařadili v různých situacích případy do stejné kategorie (Silverman, 2005). Tato kritéria jsou tradičně spojena s kvantitativním výzkumem, v kvalitativním výzkumu mají samozřejmě odlišnou podobu.

Na **validitu** realizovaného výzkumu nahlédneme skrze často citovaná kritéria validity dle Lincolnové a Guby (Hendl, 2005). Těmito kritérii jsou důvěryhodnost, přenositelnost, potvrditelnost a hodnověrnost. Důvěryhodnost znamená, že předmět zkoumání byl přesně identifikován a popsán (Hendl, 2005). K tomu napomohla dlouhodobost bádání, výběr účastníků výzkumu s bohatými zkušenostmi se zkoumaným jevem, konzultace se školitelkou a na konferencích, triangulace, přímé citace, které ukazují specifický jazyk (Hendl, 2005; Švaříček & Šedová, 2007). Přenositelnost je v kvalitativním výzkumu obtížná. Diskutuje se, zda je za ni zodpovědný výzkumník, nebo čtenář. K přenositelnosti je třeba především zdokumentovat výzkumný postup a zdůvodnit zvolené kroky (Švaříček & Šedová, 2007). K tomu napomáhá právě tato kapitola. Čtenář na základě metodologické kapitoly musí sám posoudit přenositelnost výsledků. Potvrditelnost odkazuje k objektivitě studie. Je třeba zrevidovat výzkumnou zprávu tak, aby obsahovala dostatek informací pro posouzení nejen výzkumného procesu, ale i získaných poznatků. Také posouzení

potvrditelnosti je v rukou čtenářů a oponentů této publikace. Hodnověrnost je cesta ke spolehlivosti, ke které slouží například triangulace. Triangulace přináší širší a hlubší vědění než to, které by přinesl jen jeden metodologický postup, a tím přispívá ke kvalitě výzkumu. V etnografických studiích je triangulace často zahrnuta implicitně, a to tím, že výzkumník v terénu ad hoc kombinuje pozorování a rozhovory (Flick, 2007). Volíme-li více výzkumných metod záměrně, pak bychom tak neměli učinit naivní pragmatickou kombinací metod, nýbrž sofistikovaným metodologickým rozhodnutím o vhodnosti těchto metod (Flick, 2007). Metody sběru dat byly zvoleny tak, aby přinesly komplexní obraz o zkoumaném jevu. Využita byla data z polostrukturovaných rozhovorů, pozorování a terénní poznámky, analýza dokumentů a online prostředí. Samozřejmostí bylo například navštívit webové stránky, o kterých informanti hovořili, zúčastnit se výjezdů na kontejnery či akcí pro veřejnost.

Reliabilitu výzkumu, tedy spolehlivost ve smyslu opakovatelnosti dosažených výsledků, jsme se snažili zajistit těmito kroky: realizací rozhovorů v přirozeném prostředí informantů, konzistencí kladených otázek (nestačí položit stejnou otázku a předpokládat, že ji všichni informanti pochopí stejně; je třeba pracovat s tím, jak informanti otázce rozumějí), doslovným přepisem rozhovoru, terénními poznámkami a poznámkami při kódování (tzv. mema), konzistencí při kódování (Silverman, 2005; Švaříček & Šedová, 2007).

I přes tyto kroky má provedený výzkum své limity. Nelze jej chápat jako přesný obraz reality, ale jako konstrukt, k jehož podobě vedl popsáný výzkumný proces. Předložené výsledky výzkumu by měly poznání spíše otevírat kladením dalších otázek než uzavírat dáváním jasných odpovědí.